

MARXOVA TEORIJA DENARJA V OČRTIH

Ob Backhausovem poskusu rekonstrukcije Marxove teorije vrednosti

2. del

Problem analize forme

V prvem delu¹ smo skušali skozi daljši prikaz članka H.-G. Backhausa orisati nekatere znanstvenoteoretske, metodološke in praktične probleme, s katerimi nas danes sooča poskus rekonstrukcije Marxove teorije vrednosti. Naloga drugega dela² je, da z nekega posebnega vidika pretrese podmeno, ki je tudi Backhausova, da je namreč treba specifičnost Marxove kritike politične ekonomije iskati v tem, da je zastavljena kot *analiza forme*. Podmena se lahko sklicuje na Marxovo svarilo pred »brutalno zainteresiranostjo za snov«, v prvi vrsti pa ji je seveda v oporo slovito mesto iz *Kapitala I*, da je

»politična ekonomija sicer analizirala vrednost in velikost vrednosti, četudi nepopolno, ter odkrila vsebino, ki je skrita v teh oblikah. Nikdar pa se ni niti vprašala, zakaj privzema ta vsebina takšno obliko, zakaj se torej delo upodablja v *vrednosti* in mera dela s svojim časovnim trajanjem v *velikosti vrednosti* delovnega produkta« (K I, 40/93).³

Vidik, ki nas tu zanima, je prisvojitve te Marxove zastavitve v tistih interpretacijah kritike politične ekonomije, ki jih z gledno predstavlja znano Reicheltovo delo *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Marx*: torej interpretacijah, ki se bolj ali manj neposredno navezujejo na »frankfurtsko šolo« v ožjem smislu in na tradicijo »heglovskega marksizma« v širšem smislu. Pri tem se bomo omejili samo na tisto, v čemer vidimo njihovo temeljno pomanjkljivost, tako rekoč »laž njihovega principa«: po eni strani te interpretacije sicer priznavajo, da nastopa Marxova analiza (vrednostne) forme kot materialističen teoretski novum, po drugi strani pa moment oblike, pojava, površine v njegovem razmerju do vsebine, bistva, globine vendarle še najprej dojemajo kot nekaj zgolj sekundarnega, izpeljanega. Heglovske recepcije kritike politične ekono-

¹ Vestnik IMŠ ZRC SAZU, 1981, 1—2, Ljubljana 1982.

² Tu objavljeni rezultati raziskovalnega dela so rabili kot osnova za avtorjev prispevka na simpoziju »Vloga in območje razlike v materialistični teoriji«, Ljubljana, november 1983.

³ S prvo številko v oklepaju je označen prevod Marxovega Kapitala v Časopisu za kritiko znanosti, 41—42, Ljubljana 1980, z drugo pa ustrezno mesto v prevodu Kapitala iz l. 1961.

mije načelno priznavajo prelom s tradicionalnimi znanstvenoteoretskimi koncepti in filozofskimi predstavami, vsebovan v Marxovi analizi forme, a če se njihovih materialnih analiz lotimo nekoliko podrobneje, se pokaže, da razumejo kot *materialistično* specifičnost forme analize nekaj, kar je skupno tako Marxovi kot Heglovi metodološki refleksiji. Da sta namreč vsebina in oblika, bistvo in pojav, vselej posredovana, da obstaja vsebina le skozi svojo obliko, da ji oblika ni vnjanja, ampak notranja, da je vselej že vsebinsko določena. Tudi zunanost oblike nasproti vsebini, neustrezno prikazovanje bistva v pojavu je zato neko bistveno dejstvo — je neposreden kazalec za razcep v samem bistvu, indic notranje protislovnosti same vsebine. Dejstvo, da se marksistične interpretacije Marxove teorije vrednosti — ki so njena edina sodobna pojavna oblika — med seboj spodbijajo, ne govori denimo le o tem, da vsaka izmed njih neustrezno predstavlja svoj predmet,⁴ ampak je v prvi vrsti nedvomno znamenje protislovnosti, nejasnosti in notranje razcepljenosti izvirne Marxove vrednostne teorije, napeljuje pa k premisleku njenih teoretskih predpostavk.

Minimalni konceptualni aparat, ki rabi »heglovskemu materializmu« za rekonstrukcijo Marxove analize forme, je zveza dveh konceptov: »struktura podvojitve« in »izpeljava geneze oblike«. Prvi pojem, s katerim operira že mladi Marx, znanstveni koncept pa postane s prikazom podvojitve blaga v blago in denar, nam pove, da je treba podvojeni nastop družbe oz. različnih družbenih pojavov, denimo razcep med bazo in nadzidavo, razložiti iz protislovnih, razcepljenih struktur same družbene baze, drugi pojem pa nam pomaga, da na podlagi vprašanja, zakaj in kako se določena vsebina prikazuje ravno v določeni obliki — npr. družbeno delo v sprevrnjeni obliki denarja — med seboj »povežemo« površinsko ločeni vsebino in obliko in tako rekonstruiramo vsebino v njeni resnični podobi. Spoznanje vsebine poteka potemtakem kot proces brezvrzelne izpeljave »odtujene« oblike iz protisloviij same vsebine, takšna reintegracija oblike v vsebino pa je hkrati praktična rekonstrukcija vsebine, pridobitje nove vsebine.

S tega gledišča je znanstvenoteoretski domet analize vrednostne forme v tem, da je prebit samorasli, večnostni značaj, ki ga privzema vrednostna forma produktov dela v meščanskem produkcijskem načinu in ki je učinek »spontane« vrednostne določitve delovnih produktov v vsakdanji zavesti neposrednih proizvajalcev-menjalcev in znanstvenega ubadanja s »skrivnostjo« vrednosti v meščanski politični ekonomiji. Če je politična ekonomija omagala pred denarno obliko, kapitalsko obliko, obliko profita in obresti, tako da so ji te nepojasnjene oblike nastopale kot nekaj Prvega, neizpeljivega, pa izpeljava nujne povezanosti med delom in vrednostjo oz. delovnim časom in velikostjo vrednosti pokaže, da so te oblike družbene reprodukcije po svoji naravi nekaj nastalega, zgodovinsko proizvedenega. Historična razsežnost analize vrednostne forme, na katero opozarja že Marx, bi tako merila predvsem na *prehodnost* blagovne forme.

Takšna minimalna opredelitev vsebine in dometa analize forme je sicer povsem konsistentna, vendar z ničemer ne sega čez Heglovo dialektično metodo

⁴ Cf. glede tega Backhaus 1978, 21: »Določene dvoumnosti, 'večslojnosti' in 'temnosti' nekaterih Marxovih tekstov danes ni več potrebno neposredno dokazovati s pomočjo samih tekstov. Prav nasprotno, ta dokaz je treba izpeljati skozi marksistično sekundarno literaturo, ki je veliko prepričljiveje, kakor bi to kdajkoli uspelo kakemu kritiku Marxovih tekstov, vse to dokazala s svojo brezupno sprtostjo.«

— razen če postavimo, da je pri Marxu vsebina nekaj materialnega, torej družbena realnost kapitala, pri Heglu pa nekaj idealnega, namreč absolutna ideja. Vendar s takšno *vnaprejšnjo*, neizpeljano svetovnonazorsko odločitvijo dosežemo le to, da pademo pod udar marksovske kritike vsega samoraslega, neizpeljanega.

Od kod tedaj pripravljenost »heglovskega marksizma«, da pripozna abstraktno-obče določitve o vselejšnji posredovanosti vsebine in oblike, metode in predmeta kot že specifično materialistične? Če izključimo možnost miselne napake, nam kot odgovor ostane edino, da so te obče določitve v marksističnih interpretacijah dejansko že naddoločene z nekim posebnim poudarkom, ki pa ni toliko Heglov kakor »heglovski«. Ta poudarek je v tem, da jim zunanost oblike glede na vsebino pomeni samo eno: da »bistveno razmerje« med vsebino in obliko sicer obstaja, a z »negativnim predznakom« (Reichelt 1970, 15), kot zanikano, nespoznano. Slehernna oblika, ki ji ne bi bilo mogoče najti ali proizvesti ustrezne vsebine, slehernna zunanost, ki bi se navsezadnje ne dala vključiti v neko notranjost ali izpeljati iz nje, je v »heglovskem marksizmu« slej ko prej dojeta kot znamenje odtujenosti, sprevrnjenosti vsebine. Moment heterogenosti *pojava kot pojava*, njegov presežek, nezvedljiv na prikazujoče-sebistvo, je pripoznan le kot delni moment razvojnega procesa vsebine, kot funkcija posredovalnega procesa, skratka, kot način, kako vsebina v svojem prikazovanju razvija samo sebe. In narobe, razodtujitev, odprava tujosti oblike glede na njeno vsebino, pomeni idealiter, da postane vsebina sama sebi povsem transparentna — ker je to načeloma nemogoče, popolna transparentnost bi pomenila namreč ukinitvev za samo vsebino bistvenega momenta posredovanosti s pojavom, je razodtujitev predstavljena kot neskončen, »odprt« proces posredovanja vsebine in oblike: torej kot nekakšna prisila osvobajanja, razodtujenja.

Zdi se, da heglovske interpretacije sicer doumejo posredovanost, »dialektično enotnost« bistva in pojava, metode in predmeta itd., ne znajo pa zapopasti neke prav tako nujne konsekvence te vselejšnje posredovanosti: ne doumejo tega, da pojav prav zaradi svoje vselejšnje posredovanosti ni zvedljiv na bistvo in da bistvo umanjka v totalnosti, ki vključuje njegovo lastno pojavitev. Če velja, da se klasična politična ekonomija ni nikoli vprašala, »zakaj privzema ta vsebina to obliko«, pa za marksistične interpretacije velja, da tega Marxovega *kritičnega in propedeutičnega* vprašanja niso nikoli dojele kot *zastavitev problema* analize forme, ampak so v njem videle vedno le že *zagotovljeno rešitev* formne analize. Nikdar si niso postavile na videz »esencialističnega« vprašanja, kaj je pravzaprav ta vsebina, ki eksistira le skozi svojo obliko, kako je mogoče določiti bistvo, katerega edino resnično mesto je od njega odcepljeni pojav. Posledica tega izostanka je, da interpretacijo zaslepi na ravni njene znanstvenoteoretske refleksije fetiš vsebine, brutalna zainteresiranost za snov, njen koncept razodtujitve, ideal popolne posredovanosti vsebine in oblike, bistva in pojava pa *potlači razsežnost notranje razlike* bistva, deluje torej na način, ki je konstitutiven za odtujena družbeno-zgodovinska razmerja.

V nadaljevanju bomo skušali pokazati, da orisana prisvojitvev Marxove analize vrednostne forme, kjer je denar dojet zgolj kot najbolj čutno-oprijemljivi izraz postvarelega značaja družbenih razmerij, ne uspe rekonstruirati vseh razsežnosti analize forme. Predvsem umanjka, če lahko tako rečemo,

pozitivna določitev denarne forme, odgovor na vprašanje, kje, v kateri manifestni potezi same denarne forme se že kaže »notranja bistvena jedrna podoba« (Marx) družbenosti, ki jo denarna oblika prikriva.

Osnutek vrednostne in denarne teorije v Očrtih

Našo trditev bomo skušali preveriti na konceptu vrednostne določitve, ki ga prinaša Marxov osnutek teorije vrednosti in denarja v *Očrtih kritike politične ekonomije*. Z navezovanjem na prvi Marxov poskus sistematičnega prikaza kritike politične ekonomije smo seveda zadeli ob vprašanje kontinuiranosti med različnimi besedili, skozi katera se je oblikovala kritika politične ekonomije. Na tem mestu ne moremo eksplicitno obravnavati osnovnega epistemološkega problema kontinuitete ali diskontinuitete v procesu znanstvenega spoznanja, zato samo povejmo, da sprejemamo že uhojeno in tudi dovolj argumentirano predstavo, da je mogoče *Očrte* brati le na konceptualnem ozadju *Kapitala*. Naše vzvratno branje se pri tem ravna po dveh vsebinskih kriterijih:

— da je tudi v *Očrtih* temeljna figura, s katero Marx operira pri razvijanju vrednostne in denarne teorije, podvojitev blaga v blago in denar. Marxova formulacija o »dvojnem postavljanju, nanašanju na samega sebe kot na tuje« (G 359), je veljavna tudi zunaj konteksta obravnave kapitala vobče, kamor neposredno sodi;

— da dominantni interes Marxovega raziskovanja, tista edina in stalna težava, ki ji ustreza napredek njegove misli, tudi v *Očrtih* ni v vprašanju, kaj je substanca vrednosti, pač pa prvi zaris nastanka denarja že odgovarja na poznejše eksplicitno zastavljeno vprašanje, »zakaj privzema ta vsebina to obliko«.

Takšno vzvratno branje pa dopolnjuje še neko vnaprejšnje pričakovanje, ki ga lahko tu prav tako le naznačimo:⁵ od denarne teorije v *Očrtih* pričakujemo, da nas o Marxovi teoriji vrednostne določitve nauči tisto, kar nas ne moreta naučiti ne *Kapital* sam ne *Očrti*, kolikor jih preprosto jemljemo kot prvo obliko *Kapitala*. Mislimo na vprašanje, ali se je Marxu posrečilo, da prehod od substance vrednosti v vrednostno formo prikaže kot *nujen prehod*, ali in kako je torej razvojni niz: menjalna vrednost — vrednost — vrednostna forma, ki ji sledi prikaz v *Kapitalu*, (še) dojemljiv kot dialektično gibanje od neposredne biti preko bistva k posredovani eksistenci.⁶

Uvodni del *Očrtov* prinaša obširni spoprijem s proudhonistično denarno in bančno teorijo in doseže svoj vrh v kritiki socialistične delovne teorije denarja. Marx zavrača na podlagi dveh argumentov zamisel, da bi bilo treba vrednost izraziti v delovnem času samem, ne pa v določenem upredmetenju delovnega časa, npr. v zlatu ali srebru. Proudhonistična predpostavka, da je mogoče »notranje načelo vrednosti« (G 74) in njen (cenovni) izraz izenačiti, da je torej vsako blago neposredno zamenljivo, kolikor je svoj lasten denar, tj. predpostavka, ki hkrati priznava in ukinja razliko med substanco vrednosti in njenim izrazom, je napačna, prvič, kolikor spregleduje zakon naraščajoče produktivnosti dela in njegovo posledico, nenehno razvrednotenje blaga na-

⁵ Razdelava in morebitna potrditev tega pričakovanja bi zahtevala seveda izčrpano analizo besedila *H kritiki politične ekonomije* (1859) in različnih inačic prvega poglavja *Kapitala* I.

⁶ Vprašanje zastavlja Backhaus v svojem članku K dialektiki vrednostne forme, cf. Backhaus 1969, 131.

sproti delovnemu denarju. In drugič, odprava nominalne različnosti med (realno menjalno) vrednostjo⁷ in njenim denarnim izrazom, ceno, po Marxu ni možna zato, ker je ta razlika pač *realna*, ne pa zgolj nominalna, ker je *nujno*, da vrednost in cena ne sovpadata.

Prav v razdelavi te sprva bolj ali manj samo zatrjevane *realnosti* razlike med vrednostjo in ceno, v dokazovanju *nujnosti*, da se element, v katerem se menjalna vrednost blaga izraža in *meri*, kvalitativno razlikuje od elementa, ki *določa* vrednost blaga, se izoblikuje specifičnost Marxove vrednostne in denarne teorije. Razdelava poteka v obliki izpeljave geneze denarja iz določitve blaga — produkta dela, postavljenega v določitvi vrednosti — prikaz nastanka denarja pa se nato razširi in konceptualno zaostri v analizi treh funkcijskih določitev denarja v enostavni cirkulaciji.

Specifično potezo Marxovega prikaza vidimo v njegovem poskusu, da bi iz *pojma vrednosti in hkrati s tem iz substance vrednosti* — natančneje, da bi iz določitve vrednosti blaga z delovnim časom, upredmetenem v blagu — »logično«, znotrajteoretsko izpeljal in utemeljil, da je za to *določitev kot določitev* konstitutivna njena materialna pojavitev, neki moment, ki eksistira osebno in ločeno od nje. Na tak način razumemo Marxovo prizadevanje, da bi izpeljal materialnost denarja, to se pravi, od blag samih ločeno in v nekem posebnem blagu upredmeteno menjalno vrednost, kot moment, ki je v tej svoji neizvedljivi zunanosti, materialnosti, notranji pogoj, predpostavka vrednostne določitve: denar, kot pravi Marx, samo ustreza težnji menjalne vrednosti, da se postavi čista (cf. G 92). Marxova teorija vrednosti bi se tako od vseh drugih poskusov dojetja vrednostne substance blag razmejevala z znotrajteoretsko izpeljanim dokazom za materialno eksistenco denarja. Ker se sama izoblikuje skozi kritiko predmonetarnih vrednostnih teorij, za katere je denar zgolj arbitraren znak, simbol, bi na koncu, ob morebitni uspešni sklenitvi dokaznega postopka za materialnost denarja, tudi samo kritično dokazovanje vzniknilo ne le kot »zgolj teoretsko«, pač pa kot nekaj materialnega.

Ključni moment takšne Marxove zastavitve je v *Očrtih* pojem *ideelne podvojitve* produkta dela v vrednosti oz. pojem *ideelne vrednostne določitve produkta*: v *Očrtih* stoji na mestu izdelanega koncepta notranje razcepljenosti blaga, koncepta blaga kot enotnosti nasprotujočih si določitev.

K fenomenologiji vrednostne določitve

Naša interpretacija pojma ideelne podvojitve se ne ujema neposredno s tistim njegovim pomenom, h kateremu nas usmerja samo besedilo *Očrtov*. Preden nadaljujemo z njegovo nadrobnejšo obravnavo, dodajmo zato še nekaj pripomb, ki zadevajo predpostavke našega branja.

Vrednostna določitev produkta dela v Marxovi delovni teoriji vrednosti ni nekakšen — nemara zgodovinsko — specificirani miselni izraz stanja stvari, da je delo »večni naravni pogoj človeškega življenja«, ni torej — čeprav samo »sprevrnjeni« — izraz ustvarjalnega bistva človeškega subjekta, ki se uteleša

⁷ V *Očrtih* Marx še terminološko in konceptualno neenotno uporablja termine vrednost, menjalna vrednost, cene, realna vrednost, tržna cena, realna menjalna vrednost, tržna vrednost.

v svojih produktih. Vrednostna določitev tudi ni— čeprav je z njo za skupno substanco blag dejansko *prepoznana* kvantiteta delovnega časa, realiziranega v blagu — neka začetna ali enostavna oblika spoznanja o resnični naravi dela kot družbene substance blag, začetno spoznanje, ki bi potrebovalo samo še dodatno konkretizacijo in izčiščevanje. Pač pa vrednostna določitev v svoji neposredni obliki, ki se izraža v spontani zavesti producentov in v pojmih politične ekonomije, takšno spoznanje — in s tem tudi sklepanje iz vrednostne določitve z delom na delo samo — ravno *sistematično*, tj. sama s seboj onemogoča. Še več, to zaprečevanje je v Marxovi teoriji spoznano kot konstitutivni moment same substance vrednosti, skozenj sama substanca vrednosti šele nastopi v svoji konkretni, praktično-družbeni dejanskosti vrednostne določitve.

Upoštevaajoč, da gre za opredelitev v nekem prvem približku, bomo rekli, da je vrednostna določitev v Marxovi zastavitvi v sebi podvojena kategorija, ki meri tako na to, da je delovni čas, upredmeten v produktu, *substancia vrednosti*, kakor na to, da je delovni čas *mera oz. izraz vrednosti*. Ta podvojenost pa ima en sam razlog, ta, da je delo postalo *edina substanca produktov kot vrednosti*:

»Delo edino producira, ono je edina substanca produktov kot vrednosti . . . samo zato, ker produkti so delo, jih je mogoče meriti z mero dela, z delovnim časom ali s kvantomom v njih potrošenega dela . . . kajti kot menjalne vrednosti blaga nimajo nobene druge substance, nobene naravne takšnosti« (G 500, 100).

Da je delo v trenutku, ko je kot čisti delovni čas postalo edina substanca produkta, hkrati tudi svoja lastna mera, svoj lastni izraz, da se torej delovni čas nanaša sam nase, da je kot »absolutna vrednost« hkrati »relativna vrednost«, vse to seveda vnaša vanj neko razliko, ki za vselej razgradi enost njegove substancialnosti, vrednostni določitvi pa zamaje trdnost njenega pomena.

Delovni čas, ki se pojavi kot (imanentna) mera vrednosti le, ker in kolikor so produkti po svoji naravi docela postali delo, je torej *nujna pojavna oblika* substance vrednosti, »*posredovalna oblika*«, v kateri se kaže in uveljavlja (družbeni) delovni čas kot element, ki določa vrednost. Toda delovni čas kot immanentna mera vrednosti zahteva ravno neko mero, ki se razlikuje od njega — zahteva neko zunanjo mero, ki je glede na blagovni svet individualizirana, ki se ravna po lastnih zakonih, ki je »odtujena«, skratka, zahteva denar. Posredovanost delovnega časa kot »inherentne mere« in kot substance menjalnih vrednosti ravno preprečuje, da bi se delovni čas pojavil tudi kot zunanja mera in medij za primerjavo vrednosti različnih blag. Koncizna formulacija iz *Kapitala I*, da je denar kot mera vrednosti nujna pojavna oblika imanetne mere vrednosti blag, delovnega časa, je zares že »napovedana« v *Očrtih*, tudi če jo samo besedilo sprva še spregleduje. Najdemo jo, denimo, če povežemo naslednji izjavi:

»Ker je blago menjalna vrednost, je zamenljivo za denar = izenačena z denarjem . . . kot udejanjenje določenega delovnega časa je blago menjalna vrednost« (G 99) —

blago je torej izenačeno z denarjem kot udejanjenje določenega delovnega časa. Ugotovitev je nemara samoumevna, vendar nas opozarja, da imamo šele z vpotegnitvijo denarja, nujne, a sprevrnjene pojavne oblike vrednosti, pred seboj, če lahko tako rečemo, fenomenologijo Marxove delovne teorije vrednosti.

Iz konteksta obeh navedenih izjav lahko razberemo še nekaj elementov fenomenologije vrednostne določitve: za Marxovo vrednostno teorijo značilno krožno dokazovanje, koncept dvocepega značaja dela kot bistveno izhodiščno točko, razen tega pa še nominalistično paradigmo, skozi katero se razvija Marxova teorija vrednostne določitve in denarja.

Marxova ugotovitev, da je v denarju kvantum delovnega časa, upredmetenega v blagu,

»tako izmerjen kot vsebovan v svoji obči, pojmu ustrežajoči, zamenljivi obliki« (podčrtal RR), da je denar »delovni čas kot obči predmet ali upredmetenje občega delovnega časa, delovni čas kot obče blago« (G 99),

zapogne namreč prikaz nastanka denarja iz blaga nazaj k izhodiščni točki. Opredeliti je treba specifični značaj tistega dela, ki pride do svojega pojma šele v denarju. V tem krožnem gibanju od dela k denarju in od denarja nazaj k delu, pa Marx produkt dela, postavljen v določivni vrednosti, že zariše kot točko neposrednega križanja določenega, posebnega delovnega časa in občega delovnega časa. Vendar ostane Marxov prikaz sprva še nedovzeten za zarisujoči se koncept dvojnega značaja dela. Nujnost, da produkt nastopi kot vrednost, kot neposredno sovpadanje posebnega in občega delovnega časa, posebnega in občega blaga, na začetku *Očrtov* še ni dojeta kot protislovno bistvo vrednotvornega dela, ampak nastopa prej kot delu vnanje najstvo. Temu ustrezno tudi pojasnitev geneze denarja ni navezana na paradokсно dejstvo, da posebni in obči delovni čas sovpadata v produktu. Pač pa se Marx opre na nominalistično razlago, da delovni čas ne more rabiti kot izraz za mero vrednosti zato, ker je vselej upredmeten le v posebnih produktih; kot obča mera vrednosti ima lahko torej zgolj idealno, simbolično, skratka nematerialno eksistenco, ki se mora še adekvatno utelesiti —

»menjalna vrednost ko taka lahko... eksistira le simbolično, čeprav poseduje ta simbol, da bi ga bilo mogoče uporabiti kot stvar — ne zgolj kot predstavno formo — stvarno bivanje, ni le idealna predstava, marveč je dejansko predstavljen na predmeten način (G 87)... delovni čas ne more biti neposredno sam denar... prav zato, ker faktično vedno eksistira le v posebnih produktih (kot predmet): kot obči predmet lahko eksistira le simbolično, ravno spet v posebnem blagu, ki je postavljeno kot denar (G 95)«.

S stališča poznejše izoblikovane teorije seveda ni težko pojasniti⁸ nominalistične razlage nujnosti denarja ter jo »popraviti« glede na njen resnični smisel. A zanazajska korekcija začetnih pasajž *Očrtov* ničesar ne spremeni na tem, da je spontani nominalizem logika tistega mesta, na katerem se Marxu prvič, kot sam zapiše, »posveti«, zakaj se delo, upredmeteno v blagu, ne more neposredno izraziti v delovnem času kot svoji meri, zakaj mora biti torej izraz

⁸ Če se omejimo na bolj ali manj nesistematično naštevanje: Marx ostaja najprej še na kvantitativni ravni problema vrednostne določitve, giblje se v problemskem obzorju določitve velikosti vrednosti, kvalitativna razsežnost redukcije dela na družbeno nujno, enostavno povprečno delo še ni postavljena za konceptualno izhodišče teoretskega prikaza; izpeljava geneze denarja je pisana še s stališča »opazovalca«, ne govori še »blagovnega jezika«, nejasen je še pojem »dejanske menjave«, proces tvorbe denarja, v katerem se blago ne le »za nas«, ampak tudi za druga blaga prikaže kot obči ekvivalent; šele postopoma razvija Marx metodološko vodilo zanazajšnjega pojasnjevanja oz. postopne konkretizacije tega, kar je najprej le »begrifflos dumpfe Vorstellung«, skratka, metaforo »klične oblike«.

vrednosti blaga, kot se glasi kritika časovnih bonov v pozitivni obliki, neko tretje blago. Po Marxovi ugotovitvi, da delovni čas ne more rabiti kot materija za primerjanje cen, ker obstaja »samo idealno« (G 75), se njegov prikaz sicer res usmeri, če uporabimo Tuschscheererjev izraz, v »kvalitativno analizo razlike med vrednostjo in ceno«, torej v analizo, ki raziskuje, zakaj se mora vrednost razviti naprej v izraz vrednosti in ceno. Toda samoumevnost rešitve, da lahko nekaj »idealnega« eksistira samo v posamičnem snovnem bivanju, hkrati zakrije, da je z zahtevo po tretjem blagu kot določenem upredmetenju delovnega časa problem izražanja vrednosti šele natančno zastavljen, nikakor pa ne že rešen. Kolikor je tudi tretje blago po svojem »inherentnem načelu« le določen kvantum upredmetenega delovnega časa, kolikor torej blago nima drugega izraza za mero vrednosti razen svoje lastne vrednostne mere, ta zahteva samo pripelje k osnovnemu dejstvu, da obstoj ene same, »lastne« mere vrednosti blaga sovпада z nemožnostjo, da bi ta »lastna« mera rabila kot mera, v kateri se izraža dejanska menjalna vrednost blaga (cf. G 75). To sovpadanje pa je zopet le drugačen izraz za koncept univerzalnosti blagovne funkcije, ki določa, da obstaja en sam predmetni svet, blagovni svet, da pa njegova predmetna, realna eksistenca zahteva kot svoj notranji pogoj neko paradokсно blago, ki sicer deluje v blagovnem svetu, a je iz njega izključeno.

Marxov nominalizem⁹ bi nemara lahko opredelili kot nekakšen prvi, samorasli odgovor, h kateremu se Marx zateče, kadar trči ob svojevrstno potezo krožnega značaja tako lastnega teoretskega prikaza kot »stvari same«, tj. samonanašajoče se refleksivne blagovne realnosti: na to, da je za sklenitev kroga konstitutivna *zgrešitev izhodišča v rezultatu*.

Če velja, da je

»razmerje, v katerem je (blago) izenačeno z denarjem, tj. *določenost njegove menjalne vrednosti* . . . , predpostavljeno njegovi premenjavi v denar«, /pri čemer je to razmerje/ »določeno z delovnim časom, ki je upredmeten v blagu« (G 99, podčrtal RR),

tedaj pri tej *predstavljenosti* vrednostne določitve blaga njegovi dejanski menjavi ne gre le za t. i. »izvorno razmerje« (G 132) med blagom in zlatom, ki je postavljeno s kvantom delovnega časa, tiste »dejanske skupnostne substance menjalnih vrednosti« (G 132), realiziranega v obeh. Vnaprejšnja vrednostna določenost blaga pomeni tudi, da je mogoče produkt dela vobče določiti z delovnim časom in ga v menjavi zamenjati za denar le, ker in kolikor že neposredno je denar, tj. ekvivalent za vsa druga blaga. V Marxovem »občem zakonu« vrednosti je treba razpoznati značilnosti heglovskega dojetja občega:^{9a} vrednost kot taka ima, strogo vzeto, eno samo vrsto, denar, vrstna razlika pade v samo vrednost: nastop dveh vrst, blaga in denarja pomeni že izriv protislovnega značaja vrednosti kot take. Temeljno razsežnost predpostavljene vrednostne določitve moramo torej iskati v tem, da je denar, torej tisto, kar je treba šele izpeljati, vselej že dan, v pravem circulus vitiosus, ki je v Marxovem prikazu geneze denarja v *Očrtih* še povsem očitno navzoč. Kot je znano, izhaja poskus izpeljave denarja iz blaga v začetnem poglavju *Očrtov* še iz cenovno določenega blaga, to se pravi, da je to, kar je treba dokazati, denar, že od vsega začetka predpostavljeno, saj cenovna oblika že predpostavlja podvojitve blaga.

⁹ Na ozadju tega Marxovega »spontanega nominalizma« bi bilo treba pojasniti tudi njegovo nagnjenje, da v Kapitalu probleme dialektičnega prikaza »popularizira« z naravoslovnimi primeri.

^{9a} Cf. Žižek 1980, 118 ss.

Ta »cirkel prikaza« ni nemara Marxova začetna napaka, ki bi jo pozneje, v *Kapitalu*, odstranila abstrakcija od cenovne določitve, slovita faktorska analiza blaga in razvitje vrednostnih form — vse prej je analiza v *Kapitalu* ravno sistematična vsebinska in metodološka izpeljava paradokсне predpostavke vselej že cenovno določenega blaga. Predmonetarno blago, dobljeno z abstrakcijo od cenovne oblike, je dejansko, kot pravi Backhaus, »ein Unding«, nestvor. Krožno sklepanje je temeljna in vztrajajoča podoba Marxovih analiz, utemeljena v stvari sami: v osnovi vzeto v tem, da se vrednost sicer kaže in eksistira le v vrednostnem razmerju dveh blag, da pa je to razmerje dveh uporabnih vrednosti vselej že izraz *vrednosti enega blaga* —

»najprej je treba spomniti na to, da so uporabne vrednosti vselej že postavljene v cenovni obliki. V toliko izraz, da izenačitev uporabnih vrednosti vzpostavlja ‚razmerje‘, zavaja v zmotu: suknjič in platno se ne izenačujeta, ampak sta vselej že izenačena« (Backhaus 1969, 136).

Zahteva, ki jo postavljajo nekateri marksistični interpreti *Očrtov*, da je treba ta krog rezultata in predpostavke prekiniti,¹⁰ je čisto preprosto nesmiselna, saj spregleduje ravno specifično potezo krožnega značaja pri Marxu: da je notranji pogoj sklenjenega krožnega gibanja (implicirane) predpostavke in (ekspliciranega) rezultata nesklad med obema, da je pogoj končne sklenitve kroga zgrešitev izhodišča.¹¹ (Ta zgrešitev pa se prikazuje v spretnitvi, lastni, denimo, cenovni formi, v kateri se blago nanaša na denar, na svojo lastno vrednostno določenost kot na nekaj neposredno zunanjega, tujega.)

Idealna podvojitvev produktov dela

Vrnimo se zdaj k pojmu idealne podvojitve, ki povzema naš grobi oris fenomenologije delovne teorije vrednosti in hkrati artikulira njen konceptualni zastavek. Idealna podvojitve je ključni moment tistega argumentacijskega niza, v katerem skuša Marx dokazati nujnost denarnega blaga kot izraza vrednosti na podlagi razlike med (posebnimi) naravnimi lastnostmi blaga kot produkta in (občimi) družbenimi lastnostmi blaga kot vrednosti. Vrednostna lastnost blaga je njegova družbena, ekonomska kvaliteta, ki vsako blago izenačuje z vsemi drugimi blagi glede na delovni čas, upredmeten v njem, vsako blago postavlja za ekvivalent — za občo mero, občega reprezentanta, obče menjalno sredstvo, skratka za denar (G 76) — hkrati pa ga ločuje od naravne določenosti njegove substance. V produktu kot vrednosti so njegove posebne naravne lastnosti izbrisane, blaga se med seboj razlikujejo le kvantitativno, v tej svoji enakosti in enotnosti pa se zopet razlikujejo od svoje naravne različnosti. Vrednost mora torej imeti neko eksistenco, ki je kvalitativno ločljiva od naravne eksistence blag. V dejanski menjavi postane to protislovje med naravnimi in vrednostnimi lastnostmi produkta kot blaga očitno,

¹⁰ Cf. Projektgruppe Entwicklung des Marxschen Systems, Berlin 1973, 33.

¹¹ Res se vrednost, ki je predpostavljena menjavi, hkrati šele skozi menjavo realizira, se pravi, ohranja in množi, tako da lahko rečemo, da se vrednost prek menjave nanaša sama nase. Vendar vrednost ni zaobsegajoči subjekt tega procesa, menjavi, nujnemu pogoju svoje realizacije je hkrati vselej zunanja. Gre za tisto paradokšno pozicijo, ki jo Marx v *Kapitalu* pri obravnavi cirkulacijske oblike D — B — D kot prve pojavne oblike kapitala izrazi s koncizno formulacijo, da kapital ne more nastati iz cirkulacije in da ne more ne nastati iz cirkulacije.

»ločljivost mora postati dejanska ločitev, ker mora naravna različnost blag zaiti v protislovje z njihovo ekonomsko ekvivalentnostjo in ker lahko obe obstajata druga poleg druge samo tako, da zadobi blago dvojno eksistenco, poleg svoje naravne še neko čisto ekonomsko, v kateri je goli znak, črka, za produkcijsko razmerje goli znak za svojo lastno vrednost« (G 76).

Ločitev naravnih in družbenih kvalitet blaga pa poteka preko procesa ideelne podvojitve. Pri tem je ideelna podvojitve sama podvojena: v pojmu vrednosti nastopa kot podvojitve »v glavi«, kot »gola abstrakcija« (cf. G 77), v (predstavljeni) denarni materiji oz. ceni pa kot dejanska podvojitve. Zvezo med obema oblikama Marx predstavlja takole: blaga, namenjena menjavi, preoblikujemo z abstrakcijo od njihovih naravnih lastnosti sprva v znak vrednosti, v njihovo skupno Tretje, ki eksistira »najprej v glavi, v predstavi« — gre za »upredmetenje delovnega časa vobče, ki eksistira le v predstavi« (G 78). Nato sledi drugi korak: medtem ko za medsebojno primerjanje oz. cenitev blag ta gola abstrakcija zadošča, se mora pri dejanski menjavi prvotna abstrakcija nujno zopet »upredmetiti, treba jo je simbolizirati, realizirati z znakom« (ibid.). Upredmetenje ima cenovno obliko, menjalna vrednost se izraža v ceni kot predstavljeni denarni materiji.

Marx navaja dva razloga za nujnost utelešenja ideelne vrednosti določitve v denarni materiji, ali če opredelimo isto stanje stvari z nekega drugega gledišča, na dva načina določa nujnost povezave dveh oblik ideelne podvojitve. Prvič, abstrakcija se mora utelesiti zaradi naravne različnosti produktov (blaga so v svoji naravni bivanjski obliki nekaj kvalitativno različnega, neprimerljivega, omejeno deljivega itd.), ki ovira njihovo urejeno menjavo. V tej razlagi je denar dojet kot tehnično sredstvo menjave, ki ima neko družbeno pripoznano denominacijo. In drugič, utelešenje Tretjega je nujna posledica vrednostne določitve blaga, kolikor je z njo vsako posamično blago »na mah« postavljeno kot obči ekvivalent. Da pa bi

»neko blago na mah realizirali kot menjalno vrednost in mu dali obči učinek menjalne vrednosti, zato ne zadošča menjava z nekim posebnim blagom« (G 79),

pač pa mora biti blago neposredno izenačeno z nečem Tretjim, ki reprezentira menjalno vrednost blaga samega, torej delovni čas kot tak (ibid.).

Obe razlagi še zdaleč nista tako samoumevno povezani, kakor ju podaja Marx. Še več, njun preprosti soobstoj prav zamegljuje dojetje nujne zveze ideelne in dejanske podvojitve, ki odloča o pomenu tako obeh oblik kot tudi sestavljene celote same. Medtem ko je namreč v prvi razlagi denarno upredmetenje vrednostne določitve dojetjo zgolj instrumentalno, kot nevtralno sredstvo¹² menjave različnih blag, ki ostaja samemu menjalnemu procesu zunanje, je v drugem primeru denar konstitutivni moment realizacije blaga. To realizacijo moramo strogo razumeti kot vznik blaga v njegovi dejanskosti: ne gre za uspešno zamenjavo blag, ampak za menjavi predhodni vznik blagovne realnosti, ki menjavo samo še omogoča, tj. za pretvorbo blaga v njega samega. Produkt dela postane prek te realizacije tisto, kar po svoji vrednostni določenosti je, blago, tako kot tudi sama določenost v tem procesu tako rekoč šele doseže samo sebe, svojo celovitost. In šele na podlagi vzpostavljenе blagovne realnosti lahko sploh primerjamo in medsebojno menjamo različna blaga —

¹² Že Rosdolsky je opozoril, da je mogoče v Marxovem prikazu nastanka denarja v Očrtih na številnih mestih najti nastavke simbolne teorije denarja, ki jo je Marx tako ostro kritiziral pri Lassallu (Marx Engelsu, 25. 2. 1859); cf. Rosdolsky 1969, 142.

»produkt (ali dejavnosti) se menjajo le kot blaga; blaga obstajajo v menjavi sami le kot vrednosti; samo kot takšne se primerjajo« (G 77).

Če so v prvi razlagi gonilni moment podvojitve vrednostne določitve različnost naravnih lastnosti blag in praktične potrebe menjave, pa druga razlaga vlogo naravnih lastnosti in praktičnih potreb najprej še postavlja v oklepaj, kot edini razlog za nujnost upredmetenja se v njej kaže vrednostna določitev sama:

»nujni nasledek določitve produkta v menjalni vrednosti je torej, da zadobi menjalna vrednost od produkta ločeno, odlepljeno eksistenco. Menjalna vrednost, ločena od samih blag in obstajajoča kot blago poleg njih, je — *denar*; ... menjalna vrednost produkta ustvarja torej denar poleg produkta« (G 79,).

Druga razlaga je po našem mnenju tista, ki ji ustreza resnična intenca Marxove vrednostne teorije. Povzamemo jo lahko takole: idealna podvojitve blaga je celota v sebi podvojenega procesa ločitve blaga v blago in denar, v katerem rezultat, denarno upredmetenje, zanazaj predpostavi svoje izhodišče, vrednostno določitev. Še drugače, idealna podvojitve je celota nujnega prehoda *notranje* ločljivosti »naravnih« in »ekonomskih« lastnosti blaga v resnično *zunanj*o ločitev, prehoda, s katerim je blago sploh šele »postavljeno« — razpoznano in potrjeno — kot ono *sámo*. Navedimo daljši odlomek iz *Očrtov*:

»s tem, da postane produkt blago, blago pa menjalna vrednost, zadobi najprej v glavi neko dvojno eksistenco. Ta ideelna podvojitve se nadaljuje (in se mora nadaljevati) tako, da se prikazuje blago v dejanski menjavi dvojno: kot naravni produkt na eni strani, kot menjalna vrednost na drugi ... produkt postane blago; blago postane menjalna vrednost; menjalna vrednost blaga je njegova immanentna denarna lastnost; ta njegova denarna lastnost se oddvoji od njega kot denar, dobi občo, od vseh posebnih blag in njihovega naravnega eksistenčnega načina ločeno socialno eksistenco; razmerje produktov do samega sebe kot menjalne vrednosti postane njegovo razmerje do denarja, eksistirajočega poleg njega ali (arzmerje) vseh produktov do zunaj vseh njih eksistirajočega denarja. Tako kot ustvarja dejanska menjava produktom njihovo menjalno vrednost, tako ustvarja njihova menjalna vrednost denar« (K 79, 81).

Če vzamemo te Marxove izpeljave dobesedno, se zdi, da moramo pristati tudi na marksistične interpretacije *Očrtov*, ki opozarjajo na skrito idealistično čer procesa ideelne podvojitve. Problematičen prehod iz ideelne v dejansko podvojitve reši Marx tako, da konstruira vrednost kot subjekt, pri čemer je, tako se glasi, denimo, Schraderjeva radikalna anti-heglovska interpretacija,¹³ ideelna podvojitve v denarju trenutek utelešenja idealne vrednostne določitve v naravi. Marx sicer pridobi pojem vrednosti materialistično iz menjalnega razmerja blag, vendar postane v poznejših formulacijah pojmovna določitev vrednosti nekaj nadrejenega, obliki ideelne in dejanske podvojitve se kažeta kot momenta samorazvoja vrednosti kot subjekta. Od idealistične zastavitve se Marxov prikaz razlikuje le po zagotavljanju, da ne gre za idealizem — Schrader meri na znano mesto iz *Očrtov*, kjer pravi Marx, da je denar produkt same menjave, ne pa izpeljava apriori dojete ideje (cf. G 79).

Dvom o tem, ali je prikaz nastanka denarja po svojem značaju zares materialističen, pa je navzoč že pri samem Marxu, ki se previdno razmejuje od možnega napačnega vtisa lastne zastavitve:

¹³ Cf. Schrader 1980, 117 ss. Medtem ko vidi Schrader vir idealizma kar v Marxovi aplikaciji Heglove dialektike, veže Projektgruppe, kar se nam zdi ustrežnejše, idealistično potezo Marxove razlage denarja na njegovo mešanje različnih funkcij denarja.

»pozneje bo treba, preden zapustimo to vprašanje, popraviti idealistično maniro prikaza, ki ustvarja videz, kot da gre za pojmovne določitve in za dialektiko teh pojmov. Torej predvsem frazo: produkt (ali dejavnost) postane blago; blago menjalna vrednost; menjalna vrednost denar« (G 85).

Vprašanju o morebitnem idealističnem odklonu Marxove prve teorije vrednosti in denarja se torej ne moremo izogniti — a če že nevarnost idealizma zares obstaja, kje pravzaprav tiči, in seveda, kako se ji je mogoče izogniti? Da je idealizem nauk o pojmu, ki se uteleša, še več, ki tako rekoč ustvarja materialni svet, je predpostavka, ki je nemara le nekoliko preokorna. Koristneje je, če si ogledamo, kako je pri Marxu vpeljana ideelna podvojitvev. Vpeljava se opira na tri oporne točke: na *opozicijo* naravno/družbeno oz. posebno/obče, ki je postavljena kot gonilna sila podvojitve produkta dela; na *linearnost* zveze dveh oblik podvojitve: *najprej* abstrakcija v glavi, nato njeno adekvatno utelešenje v simbolu; na *nujnost* upredmetenja, ki izhaja iz same abstrakcije. Neposredna povezanost teh treh opornih točk je tisto, kar po našem mnenju omogoča tako vulgarno-materialistično kot idealistično razlago ideelne podvojitve. Natančno rečeno: Marxov prikaz se po svoji notranji logiki sam v sebi nenehno sprevrta iz »materialistične« pozicije v idealistično, iz pozicije čistega objektivizma v pozicijo čistega subjektivizma. Dve posebni uporabni dobrini, denimo, kot bo pozneje povzel realnosocialistični del marksistične tradicije, kamena sekira in ovca, se menjata in postaneta tako poleg svoje uporabnosti »še nekaj več«, nosilec in znamenje družbene vezi — kot pravi Marx, »blago zadobi dvojno eksistenco, poleg svoje naravne še neko čisto ekonomsko«. Ta družbena lastnost se izraža v določitvi vrednosti, vrednostna določitev, ki je sprva zgolj miselna, pa se zaradi priročnosti menjave zopet utelesi v neki reči, ki postane denarni simbol. Tako kot je pri tej razlagi družbena lastnost v zunanem, indifirentnem razmerju do naravne substance, tako je tudi znak za družbeno v zunanem razmerju do tega družbenega samega. A prav zaradi tega zunanjega razmerja je ekonomska eksistenca blaga, njegova vrednost, nekaj čisto subjektivnega, arbitrarnega, zgolj konvencionalnega. Dejstvo, da je nujnost upredmetenja vrednostne določitve utemeljena v njej sami, ta videz samogibanja vrednosti deluje v Marxovi vpeljavi vrednostne določitve, ki operira z opozicijo naravno/družbeno, prej kot presežek, kot naknadno razmejevanje od lastnega subjektivizma Baileyevega kova, kakor pa kot sistematična konstrukcija, analogna logičnemu razvoju heglovskega pojma.

Prav zaradi tega nenehnega sprevrtačanja »materialističnih« postavk Marxove teorije denarja v čisti subjektivizem, tudi ni mogoče v imenu boja proti idealističnemu odklonu neposredno staviti na momente, kakršni so snovna eksistenca blaga, dejanskost menjave v nasprotju do miselne cennitve blag ali nemara celo zgodovinska podprtost Marxovega prikaza — vsi ti momenti so, neposredno vzeto, že idealistično obeleženi.

Kaj nam torej, materialistično gledano, preostane? Nič drugega, kakor da — naj zveni še tako dogmatsko — Marxu verjamemo na besedo, ko zatrjuje, da gre le na videz za »pojmovne določitve in za dialektiko teh pojmov«, da sta potemtakem ideelna in dejanska podvojitvev le *navidez* dva momenta v procesu samorazvoja vrednosti kot zaobsegajočega subjekta.

Da pa bi ta videz lahko tudi zares spoznali kot videz, se moramo vrniti k izhodišču, ko Marx poskuša realnost razlike med vrednostjo in ceno izpeljati na podlagi nasprotja med naravnimi in družbenimi lastnostmi blaga.

Na prvi pogled nekoliko presenetljivo začenja Marx svoje dokazovanje, ravno s predpostavko o sovpadanju vrednosti in cene: najprej »abstrahira« od cenovne oblike in določi vrednost kot ceno v trenutku ujemanja ponudbe in povpraševanja. Vendar ima takšen postopek glede na Marxovo osnovno teoretsko namero, če smemo tako reči, vrednost k crucialnega eksperimenta. Kaj lahko namreč učinkoviteje dokaže neko *realno jedro* razlike, če ne to, da se razlika povrne ravno v trenutku, ko je odpravljena, ko je cena tako rekoč proudhoniistično dojeta kot zgolj drugačen izraz, kot povsem arbitrarna pojavna oblika vrednosti: obravnava vrednosti same v njeni čisti obliki nas znova pripelje k razliki, soočeni smo z razliko med vrednostjo, to inherentno kvaliteto blaga, in med samim blagom — »vrednost blaga se razlikuje od blaga samega« (G 74).

In ta razlika je zdaj res kar se da realna, saj sodi očitno k eksistenci vrednosti same, le skoznjo vrednost sploh obstaja — dodajmo še, da Marx to notranjo razliko vrednosti takoj obravnava v obliki zunanega nasprotja med naravnimi in vrednostnimi lastnostmi blaga oz., v strožji teoretski izpeljavi, nasprotja med blagom in denarjem.

Takšno Marxovo zastavitev lahko opredelimo — z določeno omejitvijo — z ustajeno formulacijo, ki je na voljo v marksistični teoriji in ki je povzeta v bistvu po analizi blaga v *Kapitalu*: Marx dokazuje realnost razlike med vrednostjo in ceno tako, da prodira od njune vnanje razlike k notranjemu protislovju blaga, ki žene k tej vnanji razliki in nasploh k podvojitvi blaga v blago in denar.¹⁴ Omejitvev je tu v tem, da pride v formulaciji do premestitve, da se v njej spremeni predmet preiskovanja: namesto vrednosti je zdaj izhodišče blago v svoji protislovni določenosti kot enotnost uporabne vrednosti in vrednosti. Gre torej za premik, s katerim se sistematični prikaz teorije vrednosti in denarja v *H kritiki politične ekonomije* in v *Kapitalu* loči od prvega orisa v *Očrtih*. Očrti na ravni svojih materialnih analiz še ne prinašajo izdelane analize blaga, ki bi bila *izhodišče* za kritiko ekonomskih kategorij, ampak vse prej do konca vztrajajo pri vrednosti kot prvi kategoriji, načrtovani so kot sistematični razvojni proces od vrednosti preko denarja k občemu pojmu kapitala. Prav zato za Marxov postopek v *Očrtih* tudi ne moremo neposredno uporabiti metafore o prodoru k notranji razliki blaga — tiha predpostavka tega »prodora«, celo njegov pogoj možnosti in implicitno samoupravičenje je namreč natančna analiza blaga. A kolikor analiza blaga sama nujno že predpostavlja vsaj osnovno spoznanje vrednosti — začetek z blagom bi bil v tem pomenu nemara le konsekventna izpeljava postavke o vrednosti kot prvi kategoriji — metafora »prodora« z ustrežno preformulacijo vseeno velja tudi za *Očrte*.

Notranja razlika vrednosti

Rečemo lahko, da Marx v *Očrtih* obravnava vrednost v njeni čisti obliki in da izstavi razliko med vrednostjo in blagom kot notranjo razliko v vrednosti sami, pri čemer je blago najprej še neposredno izenačeno z denarjem, torej ima samo še neposredno funkcijo občega ekvivalenta. K bistvu vrednosti kot obče lastnosti različnih blag sodi neka svojevrstna značilnost: kot prava občost, kot tisto, kar drži skupaj blagovni svet, kar mu daje njegovo konsistentnost, vznikne vrednost le, če je materializirana v nekem posebnem blagu. To denarno blago

¹⁴ Formulacija je Tuchscheererjeva; cf. Tuchscheerer 1968, 350.

ima le eno samo nalogo, da uteleša občost vseh blag in je zato izključeno iz drugega sveta blag, ki imajo pač poleg svoje vrednostne lastnosti še to funkcijo, da zadovoljujejo človeške potrebe. Denarno blago, ki uteleša občost vrednosti, šele naredi, da je vrednostni univerzum »cel«, in s tem zagotavlja, da je vrednost na ravni svoje naloge, da nastopa kot zaobsegajoče, popolno obče, ki mu nič ne manjka. Hkrati pa je denarno blago ravno kolikor jamči za celoto vrednosti, izključeno iz vrednostnega univerzuma, je z ozirom nanj povsem ločeno, osamosvojeno.

Vrednost doseže svojo edino pravo, univerzalno obliko — postane torej edina substanca produkta dela — šele preko tistega, kar iz nje izpade, kar je prav kot vselej izpadlo konstitutivni del univerzalnosti vrednosti. Vrednost v svoji čisti obliki, se pravi, kot notranja razlika med vrednostjo in (denarnim) blagom, je tako prav nenehno pulziranje, neposredno sprevačanje iz občosti, ki zaobsega vsa blaga, ves blagovni svet, v blago-denar, ki je materializacija občosti in ki kot tako v blagovno-vrednostnem svetu ne šteje nič, ki je iz njega konstitutivno izključeno. Denar je za razliko od čiste abstrakcije vrednostne določitve res nekaj materialnega, a pomen te materialnosti je strogo vezan na moment *notranje zunanosti* vrednostne določitve, na to, da sodi v vrednost kot notranji pogoj njene univerzalnosti nekaj, kar iz nje vselej še izpade. Skratka, materialnost denarja ne zaznamuje, da imamo opraviti z nečim, kar je čutno-oprijemljivo, ampak zastopa v prvi vrsti ločenost, izpad nekega momenta kot sestavni del celote vrednostne določitve. Je torej izraz za to, da je vrednost vselej drugo od same sebe — ko postane popolna abstrakcija, je že nekaj materialnega — materialnost denarja-blaga je zastopnik notranjega razcepa vrednosti.

Prav ta paradokсна vključena izključenost (denarne) materialnosti vrednostne abstrakcije je tisto, kar zakriva vrednostna forma produkta dela, in kar se v njeni najrazvitejši obliki, v denarni formi, izraža sprevrnjeno, »odtujeno«. Da bi to sprevačanje lahko razložili, moramo navezati na zgornjo ugotovitev, da Marx to bistveno notranjo razliko vrednosti takoj zopet obravnava v obliki zunanjega nasprotja med blagom in denarjem. S tem se Marx nedvomno giblje znotraj heglovskega spoznanja, da se mora bistvo nujno pojavljati, seveda pa nujnosti te pojavitve še nismo materialistično pojasnili, če smo kot denimo Reichelt trdili, da bistvo za Marxa ni nekaj transcendentnega.

Sami bi nujnost prehoda od bistva k njegovi pojavitvi skušali razložiti s tole konstrukcijo: vrednostna abstrakcija kot taka, tj. kot čista abstrakcija obstaja, kot smo dejali, le, kolikor je upredmetena, denarno blago je njej lastna materialna pojavitve. Vendar pa ta materializacija vrednostne abstrakcije v blagovnem svetu ne šteje nič: je točka, v kateri pride vrednost k sebi tako, da se *izraža*, da se *reflektira*, a izraža, reflektira se zopet tako, da v svoji materialni refleksiji kot mestu svoje polne prisotnosti umanjka. Celota vrednostne določitve je dejansko nemožna celota, saj vključuje svoj denarni izraz kot svoj lastni manko, in edini ustrezen način izražanja te nemožne celote — torej tudi izražanja denarnega izraza kot resnice vrednosti, ki manjka na svojem mestu, saj sodi k tej nemožni celoti njen denarni izraz — je potemtakem ravno neustrezno, sprevrnjeno izražanje. In edino, kar bistvo vrednosti žene k pojavljanju, je to, kar pač sodi k njenemu bistvu, da je namreč vrednost v pojavljanju vselej »zgrešena«, neustrezno prikazana, to pa jo žene v vselej nova

prikazovanja. Neustrezno izražanje celote vrednosti, ki je njen notranji pogoj, se za nazaj postavi kot tisto, kar žene proces naprej.

Notranji razcep vrednosti se torej nujno prikazuje, in to sprevrnjeno: v obliki zunanjšega nasprotja med blagom in denarjem. Da stoji blagu nasproti denar, za katerega se mora nujno zamenjati, če hoče realizirati svojo uporabno vrednost, pomeni, da stopa blago v cirkulacijo vselej že kot cenovno določeno blago, s cenovnim listkom na sebi. Je določen predstavljeni kvantum neke (zlate ali srebrne) denarne materije, ki obstaja zunaj njega. Razmerje notranje zunanosti, ki opredeljuje denarno blago, se sedaj sprevrnjeno¹⁵ prikazuje tako, da blago enostavno izraža neko naravno materijo, ki mu je popolnoma vnanja, na kateri ni več niti sledu bistvene blagovne družbenosti. Šele njegova družbena kvaliteta pa postavlja produkt dela za blago, pri čemer je družbenost za blago v tem, da se določa v razmerju do nekega drugega blaga¹⁶, v zadnji instanci v razmerju do denarnega blaga, ki je na ta način izključeno iz vrednostnega sveta. Denar pa se ne določa v razmerju do nobenega drugega blaga, je le določen kvantum samega sebe, svoje naravne substance:

»na njem se sploh ne vidi, da je določitev biti denar zgolj rezultat družbenega procesa; denar je denar« (G 162).

Nekaj, kar je po svojem bistvu družbeno, se neposredno prikazuje kot naravno: gre za fenomen »blagovnega fetišizma«. Na začetni abstraktni ravni analize vrednostne določitve¹⁷ ga lahko še enostavno opredelimo kot »neodvisnost družbenega značaja stvari od oseb« (G 93): zdi se, da je menjalna vrednost, lastnost, zaradi katere stopajo blaga kot reči v medsebojni odnos, neka družbena lastnost, ki pripada rečem tako rekoč po naturi, neodvisno od njihovega odnosa z ljudmi. Ljudje jemljejo denar, ki je kot individualizacija menjalne vrednosti sicer rezultat in izraz družbenega procesa, kot čisto telesno stvar, ki obstaja zunaj njih, kot nekaj naravnega. Eksistenca različnih denarnih funkcij sicer zahteva existenco ustreznih abstraktnih zavestnih form in intelektualnih dejavnosti (trgovski izračun, računovodstvo, špekulacijo), toda produkcijski agentje sprejemajo, kot poudarja Projektgruppe, odnos blago — denar kot dano predpostavko, ki jo produkcijska razmerja stalno reproducirajo.

»Za produkcijskega agenta se kaže denar kot stvar, s katero lahko rokuje, pri čemer pa mu ni treba vedeti, zakaj lahko z njim na tak način rokuje. Pri cinitvi blaga nanaša blago na denar; ta odnos se mu prikazuje kot razmerje, kot abstrakcija, toda kot enostavno razmerje samoumevno eksistirajočih predmetov.« (Projektgruppe, 39/40).

¹⁵ »Če je torej denar prvotno izražal menjalno vrednost, izraža sedaj blago kot cena, kot idealno postavljena, v glavi realizirana menjalna vrednost neko vsoto denarja: denar v določenem proporcu. Kot cene so vsa blaga v različnih oblikah reprezentanti denarja, medtem ko je bil poprej denar kot osamosvojena menjalna vrednost reprezentant vseh blag« (G 121).

¹⁶ »Produkt, postavljen kot menjalna vrednost, bistveno ni več določen kot enostaven; ... postavljen je kot razmerje in sicer to razmerje vobče, ne razmerje do enega blaga, ampak do vsakega blaga, do vsakega možnega produkta« (G 134).

¹⁷ Na tej stopnji prikaza vrednostne določitve še ne moremo vključiti razvitejše določitve blagovnega fetišizma, ki pravi, da se v menjalni vrednosti družbena razmerja med ljudmi sprevrnjeno prikazujejo kot družbena razmerja stvari.

Heglovski marksizem se loteva fenomena naturalizacije, postvarelosti družbenega značaja s pomočjo modela, ki ga ponuja Heglova kritika Kantove stvari na sebi: tako kot je neopredeljenost stvari na sebi le izraz za spregledanost moči subjektivnega, natančneje, izraz za njegovo pomanjkljivo samoposredovanje, tako je stvarnost denarja — dejstvo, da je njegova eksistenca samo-umevna, refleksijsko neposredovana — znamenje presežka konstitutivne družbenosti, kos družbenega, ki še ni transparentno samo sebi. Blagovni fetišizem je zato tudi mogoče opredeliti kot nezmožnost individuov, vpetih v blagovnodenarna razmerja, da bi od slepeče denarne površine prodrli k bistvenim razmerjem za njo. Omejenost na območje videza pri tem ni plod subjektivnih momentov, ampak je nekaj objektivnega: skratka, ni nekega bistva, ki bi ostalo zaradi subjektivnih napak nespoznavno, ampak se bistvo prav šele skozi spoznanje konstituira kot nekaj nedoumljivega. Povsem jasno je to razvidno pri Reicheltu, ki pravi, da meščanski ekonom

»ne slutijo, da kategorije, ki jih jemljejo iz vsakdanjega življenja, niso le nepriemerna sredstva za dojetje bistva celokupnega procesa, ampak da že vnaprej obsojajo na neuspeh vsak subtilnejši poskus prodora v notranjo strukturo kapitala, saj je bistvo, ki ga je treba dojeti, v poskusu dojetja vselej že postavljeno kot nekaj, kar ni mogoče dojeti« (Reichelt 1970, 94).

Vendar pa Reichelt problem konstitutivnosti zavestnih form za tisto, kar izražajo, in problem sovpadanja konstitutivnosti zavesti in njene vselejšnje napačnosti zaobide prav nemarksovsko, in sicer s tem, ko reče, da za same meščanske subjekte razlika med bistvom in pojavom pravzaprav ne obstaja (ibid.) Spregledovanje bistvenih razmerij je zdaj dojeto samo še negativno, je znamenje za zgodovinsko prehodno nerazvito stopnjo zavesti: razmerje med meščansko politično ekonomijo in Marxovo kritiko politične ekonomije je analogno razmerju med razumsko dejavnostjo, ki ni sposobna vzpostaviti sistematičnih povezav, in med totalizirajočim umom — navsezadnje imamo opraviti z razmerjem med vzgojiteljem in vzgajanim, ki oporeka Marxovi tretji tezi o Feuerbachu.

Vendar pa bi bila možna tudi drugačna razlaga blagovnega fetišizma. Upravičeno lahko rečemo, da je s pojavitvijo vrednosti v nasprotju blago-denar, se pravi, z nastopom blaga kot ideelnega kvantuma zlate substance, ki realno obstaja zunaj njega, hkrati izrinjena razsežnost materialnosti denarnega blaga kot zastopnika notranje zunanosti vrednosti. »Neodtujeno« pojavljanje vrednosti, natančneje, izražanje bistva vrednosti, ki bistva ne konstituira kot odtujeno, bi bilo v tem primeru tisto pojavljanje in izražanje, v katerem bi bil presežek denarja, ki je konstitutiven za vrednostno abstrakcijo, a hkrati nanjo nezvedljiv — njegova materialnost torej — reflektivno posredovan in vendar ohranjen v tej svoji zunanosti, heterogenosti. Vrednostno določen produkt, postavljen v cenovni obliki, se odtuji v prvi vrsti temu, da materialnost denarja zastopa paradoksnu razliko v vrednosti sami, tj. da je notranji pogoj eksistence vrednostne določitve, eksistence produkta kot blaga, neka od blaga povsem ločena eksistenca menjalne vrednosti:

»V teku našega prikaza se je pokazalo, kako je vrednost, ki se je prikazovala kot abstrakcija, možna kot takšna abstrakcija le, brž ko je postavljen denar« (G 646).

Upredmetenost in osamosvojenost menjalne vrednosti nista že sami na sebi znamenje za odtujeni značaj družbene povezanosti, ki se izraža v vrednosti,

znamenje za gospostvo postvarelih družbenih razmerij nad individui, pač pa priča o odtujenem družbenem značaju šele *specifični pomen* te osamosvojenosti in upredmetenosti: da zadobi materialnost denarja, ki zastopa notranjo zu, nanjost vrednosti, značaj neposred(ova)ne zunanosti, zunanosti torej, ki se kaže kot nekaj družbeno in refleksijsko neposredovanega.

Ni dvoma, da je celoten proces prikazovanja bistva vrednosti, proces izražanja notranjega protislovja v obliki zunanjega nasprotja, dejansko *proces s subjektom*, saj je vrednost tisto, kar se izraža, kaže, povnanja. A funkcija subjekta ni izčrpana s tem, da vrednost določimo kot nekaj, kar se razvija in ohranja prek svojega samorazlikovanja¹⁸. Značilnost procesuirajoče vrednosti, vrednosti kot subjekta je prej v tem, »da se razcep med bistvom in pojavom, ali točneje, razcep v pojavu, prikazujoči-se-razcep« (v našem primeru nasprotje blago-denar), »ne ujema z razcepom sredi samega bistva, marveč ga nasprotno strukturalno nujno šiva, reprezentira potvorjeno«, v tem torej, da je izrinjena »razlika med razcepom sredi samega bistva, bistvom kot razcepom in med površinsko (zgolj vrstno) razliko, ki oni razcep reprezentira potvorjeno« (Žižek 1980, 119).

Subjektna funkcija vrednosti ne zajema le njenega izražanja skozi njeni pojavni obliki (ideelna podvojitvev — dejanska podvojitvev, vrednost — cena, blago — denar), ampak prav toliko radikalno asimetričnost med vrednostjo in njenim lastnim izrazom. Vrednost tako rekoč po svojem pojmu ne more nikdar zaobseči svojega upredmetenja kot svoje drugo-biti, nasprotja blago-denar ni mogoče brezvrzelo izpeljati iz notranjega razcepa bistva vrednosti. V Marxovi razlagi geneze denarja nimamo opraviti z nobenim začetnim vrednostnim subjektom, ki bi se izražal, utelešal, ampak se vrednost kot subjekt, kot tisto, kar žene naprej proces razvoja vrednosti v denar in kapital, vzpostavlja za nazaj kot učinek neustreznega prikazovanja vrednosti, ki sodi k samemu njenemu bistvu.

Poglejmo si zdaj podrobneje, kako se v »bistvo« denarja umešča njegova materialna eksistenca. To »bistvo« pri tem ni drugega kot zveza med seboj oporekajočih si funkcijskih oblik oz. pojmovnih določitev denarja v enostavni blagovni cirkulaciji.

Tri funkcije denarja

Na prvo funkcijsko odločitev denarja v enostavni cirkulaciji kar nekako naletimo. Denar kot mera vrednosti je, kot pravi Marx, »določitev, ki izhaja sama na sebi« (G 120). Predpostavka blagovne cirkulacije — poteza, ki jo loči od naturalne menjave, barterja — je namreč, da je neko blago že izključeno iz blagovnega sveta kot specifično ekvivalentno blago, denar kot mera vrednosti pa na specifičen način izraža to vselejšnjo predpostavljeno eksistence osamosvojenega menjalne vrednosti. Denar kot čista menjalna vrednost, ki obstaja poleg blaga in zunaj njega, je najprej obča materija, v kateri vsa druga blaga izražajo in merijo svojo menjalno vrednost. Tako je za denar kot mero vrednosti po eni strani bistvena materialna substanca, v kateri je utelešen, saj je postavljen kot enostavni kvantum neke naravne materije (zlata, srebra). Po drugi strani pa je edina realna eksistenca denarja kot mere vrednosti cenovna določenost

¹⁸ Pri takšni določitvi ostane tudi še Backhaus, cf. Backhaus 1969, 146.

blaga, se pravi, v glavi potekajoča realizacija blaga kot menjalne vrednosti, za katero sta dejanska eksistenca in kvantiteta denarne materije nepomembni. Denar kot mera vrednosti je potreben le kot »kategorija, mišljeno razmerje« (G 122) oz. kot »predstavljena, neeksistirajoča enota« (G 132).

Kmalu po začetku obravnave različnih funkcijskih določitev denarja Marx prvič konceptualno razloči med menjalno vrednostjo in ceno: medtem ko je menjalna vrednost neposredna določenost blaga, je cena njegova »reflektirana določitev«, »blago je menjalna vrednost, a ima ceno« (G 120). Šele s tem, da se neko posebno blago izenačuje z denarjem kot menjalno vrednostjo, ločeno od blaga in samostojno glede nanj, da se izraža v denarju, se pravzaprav šele zares nanaša na vsa druga blaga; šele skozi cenovno obliko blago zares postane blago, udejanji se kot to, kar po svojem pojmu je, kot »obče razmerje ne do enega blaga, ampak do vsakega blaga, vsakega možnega produkta« (G 133/134). Cena je kot *refleksijska določitev* blaga sestavni del njegove eksistence, kar pomeni, da blago zares eksistira takrat, ko ne eksistira le za opazovalca, ampak *samo zase*. Cenovna oblika pa ni le moment, ko postane blago reflektivno, ampak pride z njo še do neke sprevrnitve: udejanjenje blaga kot razmerja, vzpostavitev blagovne intersubjektivnosti, kjer ima denar dejansko vlogo refleksijske določitve blaga, je hkrati razdejanjenje blaga. Prvotno razmerje med blagom in denarjem je notranje, saj je denar blago, postavljeno v skladu z lastno vrednostno določenostjo, blago naleti v njem na samega sebe, tj. šele postane ono *sámo*,

»blago, postavljeno kot denar, je šele blago kot čista menjalna vrednost, ali blago kot čista menjalna vrednost je denar« (G 119),

cenovna oblika pa vzpostavlja razmerje podrejanja, subsumpcije blaga pod osamosvojeno menjalno vrednost, pod denar, ki stoji blagu nasproti »kot subjekt« (ibid.) Denar se sprevrnjeno prikazuje kot nekaj blagu zunanjega in nastopa v tej svoji zunanosti kot točka za blago nedosegljivega najstva, ki okrni blago v njegovi realnosti.

Za nas je tu zanimiv naslednji problemski splet, ki ga vsebuje cenovna določitev: konstitutivni del eksistence blaga, tako rekoč njegov bivanjski način je njegova »refleksija«: cena, v kateri se blago sebi in drugim blagom predstavlja kot denar. Prek refleksijske cenovne določitve, šele zares eksistirata tako vrednostno določen produkt dela kakor materializirana menjalna vrednost, denar, a ta refleksijska določitev ima obliko neprepoznanja, eksistenčna oblika, za katero je konstitutivna, je že od vsega začetka sprevrnjena, napačna. Za cenovno določitev je tako na eni strani značilno, da reflektivno prepoznanje sebe-v-drugem spremlja moment zaslepitve, neprepoznanja, da sprevrnjena oblika predhodi svoji »resnični«, nesprevrnjeni podobi. Čeprav je namreč za denar kot mero vrednosti, kot smo videli, njegova materialna substanca nekaj bistvenega, pa je faktično materialna pojavitev denarja za njegovo merilno funkcijo nekaj zunanjega, v svoji prvi pojavitvi nastopa denar zgolj kot pasivna tvarina, mrtev naravni predmet. In čeprav ima denar le kot rezultat samoposredovanja blaga neko od blaga neodvisno, »v lastnem materialu, v specifičnem blagu osamosvojeno eksistenco« (G 119), blago v vzpostavljeni zunanosti, v materialnosti denarja ne more več prepoznati rezultata svojega samoposredovanja.

Po drugi strani pa cenovna določitev zakriva svojo lastno bistveno razsežnost, *sámo* sebe kot mesto križanja spoznanja in sprevida, kot moment

sovpadanja sprevrnjenosti in prve pojavne oblike: v indiferentni zunanji materialnosti denarja kot mere vrednosti je zakrit ravno moment nezvedljive zunanosti, ki je lastna denarju, kolikor v njem blago naleti na samo sebe. To protislovno značilnost cenovne določitve lahko ustrezno dojamemo, če razdelamo marksistične interpretacije, ki ugotavljajo, da je denar »nujno nezaveden produkt«, da nastaja tako rekoč skozi glave individuov, kot nekaj, kar je za njih hkrati zavestno in nezavedno (cf. Projektgruppe, 40). Seveda pri tem ne moremo več razumeti nezavednega kot »samo sebi nejasno refleksijo« (l. c. 39) ali kot nekaj še-ne-zavednega. Nezavedno nam tu pomeni eksistenco nekega védenja, ki se ne ve, tako da lahko rečemo, da je refleksijska cenovna določitev v temelju nezavedna.

Cenovna določitev je sicer preobrazba blaga v denar, ki poteka v »glavi posameznika« oz. širše, »v predstavi družbe« (G 118), vendar v tem idealnem procesu ne moremo videti le »zavestne rrefleksije delujočih subjektov«. Če pravi Marx, da je pojem cene predpostavljen pojmu cirkulacije, potem to ne pomeni samo, da si lahko *individui* predstavljajo blago le, kolikor je na njem cenovni listek, ampak je ta »refleksija« nujna za eksistenco samega blaga, je moment samega bazičnega ekonomskega produkcijskega razmerja. Blagovno-denarna razmerja so zares, kot pravi Krahl, »pojmovno strukturirana«, iz česar izhaja, da te temeljne ekonomske refleksije ravno ne moremo opredeliti kot (zavestne) ideologije.¹⁹ Zato ne moremo reči, da se družbena povezanost individuov prezentira v denarju le še kot razmerje stvari, da je torej v osamosvojeni menjalni vrednosti spregledana njena vselejšnja posredovanost, proces njenega nastanka. Kar se s cenovno obliko zakriva, kar se skozi golo zunanost denarja kot mere vrednosti prikazuje na »odtujen« način — in kar ostane zakrito tudi zahtevi, da je treba razložiti proces nastanka denarja, odkriti njegovo družbeno posredovanost — je *cenovna oblika sama*, se pravi, refleksijska določitev kot nekaj zunanjega, ne-prisebnega, materialnega.

V analizi prve funkcijske določitve denarja sicer ne pridemo do odgovora na vprašanje, kaj je materialnost denarja, vendar dobimo glede njega vsaj neki napotek: materialnost denarja je bistveno povezana s sprevrnitvijo. Druga funkcijska določitev denarja — denar kot cirkulacijsko sredstvo in realizator cen oz. menjalne vrednosti — je nujen nasledek prve, pri čemer je prav materialnost denarja tisto, kar žene proces naprej.

Tako kot se mora produkt kot vrednost menjati, da bi se potrdil in ohranil kot produkt, tako mora ideelni preobrazbi blaga v denar slediti realna preobrazba, blago se mora v dejanski menjavi realno zamenjati za denar. Denar, ki zdaj deluje kot cirkulacijsko sredstvo, kot posrednik blagovne menjave, realizira ceno prvega blaga (posebna menjalna vrednost se menja z občo), da bi bilo mogoče z denarjem realizirati ceno drugega blaga, ki nastopa kot smoter celotnega procesa. Denar je popolnoma določen s tem kroženjem, za katerega je pomembna le njegova kvantiteta. Čeprav se blago v realizaciji svoje cene

¹⁹ Tu bi bilo seveda potrebno nadaljevati v tisti smeri, ki jo je zastavil M. Dolar; v navezavi na Krahla in na Korsch, ki ugotavlja, da Marx ekonomske temeljne ideologije meščanske družbe nikoli ne označi za ideologijo, razvije Dolar, »da deluje zavest tako v bazi kot v nadstavbi, toda na obeh koncih po drugačni logiki. Grobo bi lahko rekli, da je zavest v bazi nezavedna, v nadstavbi pa imaginarna...«. Cf. M. Dolar, O nekaterih vprašanih in protislovjih v marksističnih analizah fašizma, Problemi 177—180, Ljubljana 1978, in isti, Struktura fašističnega gospodarstva, Ljubljana 1972, 147 ss.

zamenja za svoj *realni* ekvivalent v zlatu ali srebru — čeprav je torej za denar, ki realizira ceno blaga, bistvena njegova materialna eksistenca, je namreč smoter celotnega procesa ponovna preobrazba denarja v blago. Realizacija cene je v celoti blagovna cirkulacije D-B-D zgolj nekaj izginevajočega, in vsa substanca denarja kot cirkulacijskega sredstva je v tem, da se kaže kot izginjanje (G 137). Denar v vlogi cirkulacijskega sredstva je subjekt, narava materiala, v kateri se upodablja, pa se kaže kot akcidenca, ki v menjavi sami izgine.

Denar, ki se zamenja za blago, je realizirana, dejanska cena blaga, tako da zdaj cena obstaja na dva načina: ideelno na blagu samem in hkrati zunaj blaga in neodvisno poleg njega. V nenehnem toku cirkulacijskega procesa pa je denar, glede na to, da obstaja moment realizacije cene v totalnosti cirkulacije le kot nenehno izginjajoč moment, goli reprezentant cen, predstavlja ceno enega blaga nasproti drugim blagom oz. ceno vseh blag nasproti enemu.

Denar izpolnjuje tako v svoji drugi funkciji dve navidez protislovni določitvi: *reprezentira* ceno in obenem *je* cena. Protislovje je navidezno, saj moramo upoštevati, da je cena že sama nekaj reprezentirajočega, da je že sama znak denarja. Z drugo funkcijo denarja se torej samo podvoji reprezentacija, a če je bil referent cene nekaj vnanjega, denar kot osamosvojena, zunaj blaga eksistirajoča menjalna vrednost, je za denar kot reprezentanta cene referent reprezentacija sama, s tem pa nekaj, kar je lastno samemu denarju. Denar je kot cirkulacijsko sredstvo svoj lasten znak, znak znaka, za katerega je bistveno le njegovo število, ne pa njegova materialna substanca. A če je njegova substanca čisto predstavná, »simbolna«, pa še zdaleč ni nekaj imaginarnega. Prav narobe: dokler denar ne deluje v cirkulaciji kot golo cirkulacijsko sredstvo, ki je samo na sebi brez pomena, ki je zgolj in edino znak denarja, denar še ni dosegel lastne materialnosti, se pravi, še ne uteleša obče menjalne vrednosti. Drugače rečeno, šele v zgolj reprezentativni, znakovni substanci denarja — kjer lahko zlat ali srebrn denar nadomešča *vsak drugi znak*, ki izraža določen kvantum njegove enote (G 140), kjer je torej vsak znak že pozlačen, posrebrjen, že znak denarja — šele tu je *cena zares realizirana*, obstaja kot dejanski denar. Brez te podvojene reprezentacije, te čisto znakovne eksistence denarja v medsebojni menjavi blag ne bi odzvanjal trdni denar. Da je šele povsem predstavná realnost denarja njegova čutnooprijemljiva realnost, da šele z njo denar doseže sebi lastno materialnost, postane očitno v trenutku, ko stopi denar kot »predmetni znak«²⁰ samega sebe iz cirkulacije: v tem trenutku postane denar realizirana cena, se pravi, da zdaj ni več potreben kot znak, ampak kot določena količina zlata ali srebra.

Če povzamemo: za denar kot mero vrednosti je bistvena njegova materialna substanca, njegovo dejanstvo in njegovo število pa sta irelevantna — toda ta bistvena vloga materialne substance je ekonomski funkciji denarja kot meri vrednosti zunanja, v resnici deluje tu denar le kot predstavljena enota. Za denar kot cirkulacijsko sredstvo pa je irelevantna njegova materialna substanca, bistvena je samo njegova kvantiteta — toda ravno v tej svoji ravnodušnosti je materialna substanca denarja bistveni, notranji pogoj njegove cirkulacijske naloge. Kot nasledek druge denarne funkcije, zgolj simbolnega denarja, vznikne

²⁰ Marx daje v Očrtih pri določitvi druge funkcije denarja osnovni poudarek prav temu simbolnemu, predstavnemu značaju denarja. Takšen poudarek lahko razumemo tudi kot znamenje za to, da Marx še nima izoblikovanega koncepta novca, ki že v *H kritiki politične ekonomije* precizira negotov pojem »predmetni znak«.

tako neka nenavadna materialnost, ki ostaja strogo zunaj cirkulacijskega procesa, a je v tej zunanosti še kako bistvena, notranja opora ekonomske funkcije denarja kot golega cirkulacijskega sredstva. V tem protislovju se očitno že nakazuje prisotnost neke nove, tretje funkcije denarja.

Marx izpeljuje v *Očrtih* tretjo denarno funkcijo, v kateri je denar negacija cirkulacijskega sredstva kot negacije mere vrednosti (G 158), še iz cirkulacijske oblike D-B-D. V njej je denar posredovan prek blaga s samim seboj in se prikazuje kot »enotnost, ki se sklene s samo seboj v njegovem obtoku« (G 130), kot samosmoter, ki kot tak izstopa iz cirkulacije in ima samostojno eksistenco zunaj nje. Dokler se nahajamo na področju ekvivalentske menjave, je videti sicer cirkulacijska oblika denar-bлаго-denar kot »poljubna in nesmiselna abstrakcija« (G 131) saj je razlika med denarjem in denarjem lahko le kvantitativna. A čeprav še ni razdelana kategorija profita, je po Marxu potrebno razviti kvalitativno obliko tega kvantitativnega gibanja. Pri tem postopa Marx na način, ki bi v svoji enostavnosti skoraj lahko veljal za zgled materialističnega logičnega razvijanja pojmov: prav zato, ker je krožni tok denar-bлаго-denar sklenjen, denar iz tega toka izstopi, postane samostojen (G 131). Za denar kot denar je v njegovi samostojni eksistenci značilno ravno ta »notranja zunanost« glede na cirkulacijski proces kot na »prvo totalnost med ekonomskimi kategorijami« (G 126) — z Marxovimi besedami, kolikor prihaja denar v svoji samostojni eksistenci iz cirkulacije, se kaže v njej sami kot njen rezultat, produkt (G 143). Njegova samostojnost torej ni prekinitev odnosa do cirkulacije, ampak je *negativni odnos* do nje: brez te posredovanosti bi bil denar navaden naravni predmet, ne pa denar.

V svoji nepopolni obliki obstaja denar kot denar kot posebno blago v obliki luksuznih predmetov, zlatnine, srebrnine, ali pa ga je mogoče kot denar kopičiti, eksistira torej kot zaklad, natančneje, kot proces tvorbe zaklada. Obči pogoj njegove samostojnosti pa je

»njegova posebna telesnost ali substanca, zlato in srebro... kajti tisto, kar eksistira le na drugem, kot določitev ali odnos drugih, ni samostojno« (G 144).

Denar kot denar ni več gola, izginevajoča realizacije cene blaga zaradi polastitve drugega blaga, ampak je »v sebi realizirana cena« (G 153): njegova samostojnost je potemtakem cena, ki je dosegla sebi ustrezno substanco. Substanca cene pa je bogastvo samo, tako v abstrakciji od njegovih posebnih eksistenčnih načinov kot v njegovi totalnosti, bogastvo, ki je popolnoma ravnodušno do vsakega posebnega bogastva in zato izrazljivo, prevedljivo v vsako posebno vsebino — skratka menjalna vrednost. Pri denarju, kolikor ga obravnavamo samostojno, samega zase, je njegova substancialnost bistveno določena z neposredno istovetnostjo forme in vsebine bogastva v njem, s tem, da je vsebina kot taka čista forma, da je forma kot taka bogastvo vse vsebine. Denar kot denar je samostojen le v specifični povezavi s totalnostjo vseh posebnih blag, v izključitvi te totalnosti — torej kot obča forma bogastva. Kot obča forma pa je zopet absolutno individualiziran, obstaja kot materialni reprezentant občega bogastva:

»bogastvo... eksistira torej šele z izključitvijo vseh drugih blag, individualizirano kot tako v zlato in srebru kot posamičen čutni predmet« (G 146).

V materialnosti denarja kot denarja, v njegovi zlati ali srebrni substanci, je, kot se zdi, končno vzpostavljena *vrednostni določitvi lastna materialnost*, se pravi, materialnost, ki ni več nekaj neposredno zunanjega (denar kot mera vrednosti) niti ni v svoji irelevantni zunanosti nekaj neposredno notranjega (denar kot cirkulacijsko sredstvo), pač pa je prav s svojo čutno oprijemljivo materialnostjo zunanostjo notranji, konstitutivni del ekonomskega delovanja denarja. V denarju kot denarju se je naposled realizirala »tendenca menjalne vrednosti, da se postavi čista« (G 92), denar kot denar je »adekvatna dejanskost menjalne vrednosti in menjalna vrednost sama v svojem kovinskem bivanju« (G 133).

Vendar pa so z denarjem kot materialnim reprezentantom občega bogastva povezane določene težave — omenimo vsaj dve. Videli smo, da denar kot tak, v svoji materialni, čutno oprijemljivi obliki eksistira le zunaj in ločeno od sveta blagovnega bogastva — to pa tudi pomeni, da eksistira kot obče bogastvo le v moji glavi, fiksiran v svoji telesnosti se mi pod roko razblini v golo utvaro dejanskega bogastva, v mrtev naravni predmet: kot obče bogastvo ga lahko ohranim edino tako, da ga izgubim, da ga vržem v cirkulacijo: ko ga izročim kot golo »bit-za-druge« je postavljen kot »bit-za-mene« (G 157).

Na samem denarju se ta njegov zunanji odnos do sveta dejanskega bogastva kaže kot njegov notranji razcep. Določitev mere je zdaj postavljen na njem samem, denar kot denar je svoja lastna entota, edina razlika na njem je zgolj kvantitativna: kot obče bogastvo je vselej več ali manj občega bogastva, vedno ga je, glede na druga blaga, ali preveč ali premalo:

»po svojem pojmu je skupek vseh uporabnih vrednosti; toda /ker je/ vse le določen kvantum denarja (tu kapitala) je njegova kvantitativna pregrada v protislovju z njegovo kvaliteto. Zato je v njegovi naravi, da nenehno žene čez svojo lastno pregrado« (G 194).

Če je materialnost denarja v njegovi prvi funkciji nastopala kot *blagu* vnanja eksistenca, je zdaj v zunanjem odnosu do materialnosti denarja denar sam. Prav kot konkretni, čutno oprijemljivi kvantum zlate ali srebrne substance denar ni utelešeno obče bogastvo, ampak more to vselej še postati — prava materializacija občega bogastva se kaže kot nedosegljivi, vedno znova izmikajoči se denarni ideal. Denar kot zaklad je v resnici tvorba zaklada, neskončen proces, ki pomeni tudi neskončen proces odlaganja resnične materialnosti denarja kot denarja. Samemu denarju je njegova materialnost za vselej odtegnjena, transcendentna stvar na sebi — stanje, ki se izraža v vsakdanjem izkustvu, da se vsak doseženi kvantum materialnega reprezentanta občega bogastva, ki je predmet, smoter in produkt občega dela, dela vseh posameznikov (G 148), spremeni v »to ni tisto«, v drvenje za »večnim zakladom« (G 155).

Očitno je, da v okviru prikaza »bistva« denarja ni možna pozitivna določitev denarne materije — to manjkajoče dojetje materialnosti denarja pa spodbija, kot se zdi, našo začetno trditev, da je za Marxovo teorijo vrednosti značilen prav znotrajteoretski dokaz za materialno eksistenco denarja. Nasploh bi se tu lahko vprašali, ali smo s tem, da se osredotočamo na problem materialnosti denarja, naše raziskovanje zastavili tako, da še ustreza vsebini Marxovega prikaza. Ali ni naša zastavitev enostranska, saj izgublja izpred oči celoto razvojnega procesa od menjalne vrednosti kot denarja do menjalne vrednosti kot kapitala, pozablja torej, da je denar kot denar že prva pojavna oblika kapitala?

V okviru naše teme lahko odgovor na to vprašanje samo naznačimo. Kot smo že omenili, je po Marxu v določenosti denarja kot denarja že latentno vsebovan prvi pojem in prva pojavna oblika kapitala — denar kot kapital, ki presega enostavno določenost denarja kot denarja. V svoji tretji določitvi je denar »dovršena, realizirana menjalna vrednost« (G 158), kot takšen pa je samo še prehodni moment na razvojni poti vrednosti v kapital, je samo še podrejeni moment zaobsegajočega procesa kapitalizacije vrednostne določitve.

Ko torej Marx sklene oris denarja v njegovi »zadnji dovršeni določenosti« (G 157), tudi že razpolaga z — začasno — razrešitvijo problema, kako je pravzaprav potrebno razumeti paradoks, da je denar v svoji samostojnosti, zunanjosti glede na cirkulacijo, njen *nujni* rezultat in kot tak njena predpostavka, skratka, njen notranji moment. Marxova rešitev je v tem, da poudari moment istovetnosti v tej posredovanosti zunanosti in notranosti cirkulacije:²¹ če cirkulacijski proces proizvaja zunanjo eksistenco denarja, hkrati pa se nanjo opira kot na svojo predpostavko, tedaj denar v svoji samostojni eksistenci očitno ni drugega kot proces cirkulacije sam na sebi:

»cirkulaciji stoji samostojen nasproti, a ta njegova samostojnost je le njen lastni proces« (G 144).

Za denar kot kapital je tako značilno naslednje: kot obča *oblika* bogastva vstopa v cirkulacijo in se s svojim udejanjanjem v posebnih substancah dejanskega bogastva, se pravi, v menjavi za njega, potrjuje kot materialni reprezentant občega bogastva. A potrjuje se tako, da se v cirkulaciji ne izgublja, ampak ohranja kot obča oblika bogastva. Šele s tem, da menjalna vrednost ni nekaj brezsubstancnega,²² ampak da se udejanja vselej v drugi substanci, v njihovi totalnosti, hkrati pa v različnih substancah ohranja svojo formno določitev, svojo istovetnost s samo seboj, da ostane vedno denar in vedno blago in da je v vsakem trenutku tako eden kot drugi obeh momentov, da je nenehno obnavljajoči se krožni tok zamenjav, skratka, da se ohranja in ovekoveča v cirkulaciji in skozi njo, šele s tem torej, ko postane kapital, je menjalna vrednost postavljena kot menjalna vrednost (G 184).

Menjalna vrednost v denarju kot kapitalu ni več določena kot enostavna reč, ampak kot proces, v katerem se realizira kot menjalna vrednost, pri čemer je kot obča oblika bogastva zmožna enega samega gibanja, kvantitativnega.²³ V tem pa je tudi proces enostavne cirkulacije pravzaprav šele postal prava blagovno-denarna cirkulacija. Z Marxovimi besedami: enostavna cirkulacija je v resnici cirkulacija le s stališča opazovalca, na sebi, ni pa še kot takšna postavljena. Krožnost je v njej le enostavno spreminjanje določitev blaga in denarja, v resnici še ne gre za sklenjen proces, saj izhodišče ni tudi že točka vrnitve (G 184). S pravo, tj. univerzalno menjavo, ki zaobsega (potencialno)

²¹ V tem Marxovem postopku izenačevanja notranosti in zunanosti cirkulacije ostane tako rekoč v prelogu problem same zunanosti kot take, nezvedljivosti denarja na cirkulacijski proces. Neopredeljenost tega problema prinaša s seboj nevarnost, da začne samostojno nastopati zgolj kot podrejeni moment, kot funkcija procesa cirkulacije.

²² Kot denimo v vlogi denarja kot golega cirkulacijskega sredstva.

²³ »Za vrednost, ki vstraja pri sebi kot vrednosti, že zaradi tega sovпада množenje s samoohranitvijo, ohranja pa se pač samo tako, da nenehno žene čez lastno kvantitativno pregrado, ki je v protislovju z njeno formno določenostjo, z njeno notranjo občostjo« (G 194).

vse produkte dela, imamo torej opraviti šele takrat, ko se pojavi menjava kot proces produkcije menjalne vrednosti, ko je hkrati akt produkcije. Univerzalna menjava je *produkcija kot menjava*, produkcija, ki že predpostavlja v svojem procesu razvito cirkulacijo, ki poteka le z ozirom na cirkulacijo in katere izključena vsebina je menjalna vrednost (G 179).

To, kar denar kot kapital, »postavljeno menjalno vrednost« (G 194) loči od denarja kot denarja, ni golo akumuliranje, pač pa odnos menjalne vrednosti do njene vsebine — uporabne vrednosti, do njenega izhodišča in njene predpostavke — dela. Cirkulacija je postala dejanski krožni proces, kolikor gre v njej za vrnitev menjalne vrednosti v delo in denarja v menjalno vrednost, za to, da se cirkulacija vrača v svoj temelj, v dejavnost, ki postavlja in producira menjalno vrednost. In če je bila menjalna vrednost prvotno po svoji vsebini neki upredmeten kvantum dela in se je kot tak delovni kvantum razvijala v cirkulaciji do svoje čutno oprijemljive denarne podobe, more zdaj, v obliki denarja kot kapitala sama postaviti izhodišče cirkulacije, delo. Toda dela zdaj ne postavlja več kot enostavnega upredmetenja dela, ampak kot osamosvojena menjalna vrednost, ki se predaja delu samo zato, da bi obnovila samo sebe in iz sebe začela cirkulacijo. Menjalna vrednost se postavlja kot menjalna vrednost le tako, da se uvrednotuje, da torej večja svojo vrednost: denar kot kapital se je iz oprijemljive reči spremenil v proces (G 187). Hkrati se je spremenil značaj dela: prvotno se je kazala menjalna vrednost samo kot produkt dela, zdaj pa delo, upredmeteno v menjalni vrednosti postavlja živo delo kot sredstvo za svojo reprodukcijo.

V obravnavi enostavne blagovne cirkulacije sta se kazali tako vsebina kot predpostavka blaga, uporabna vrednost in ustvarjanje menjalne vrednosti, kot nekaj, kar je zunanje ekonomskim oblikovnim določitvam. Z denarjem kot kapitalom pa predpostavka in vsebina cirkulacije nujno vstopata v ekonomsko razmerje samo. Ta njun vstop sovпада s tem, da se s sklenitvijo krožnega toka cirkulacije, v trenutku torej, ko menjalna vrednost šele zares postane menjalna vrednost, kapital kot postavljena menjalna vrednost izstopi²⁴ — in to ne le formalno, ampak dejansko, kot poudarja Marx (G 186) — iz cirkulacije. Tako uporabna vrednost kot delo sta zdaj postavljena kot plat ekonomskega razmerja, se pravi, postavljen je,

»da postaja uporabna vrednost kot taka skozi menjalno vrednost in da se posreduje menjalna vrednost s seboj skozi uporabno vrednost« (G 193).

V tej svoji postavljenosti pa sta uporabna vrednost in delo samo še podrejena izrazna momenta menjalne vrednosti, ki se kaže kot zaobsegajoči subjekt. S kapitalom kot denarjem se torej problem materialnosti denarja samo še zaostri. Ponavlja se kot vprašanje, kako je treba določiti predpostavko in vsebino blagovno-denarne cirkulacije, delo in uporabno vrednost, da je ohranjena in poudarjena tista njuna poteza, zaradi katere sta kljub svoji vselejšnji vpetosti

²⁴ Uporabna vrednost, potrošnja menjalne vrednosti, dejavnost, ki postavlja menjalno vrednost, stojijo na mestu tega izstopa menjalne vrednosti iz cirkulacije, ki sodi k njeni cirkulacijski realizaciji. Znova se srečujemo z materialističnim značajem Marxovega pojmovnega postopka, v katerem sklenjenost kroga, doseganje zastavljenega smotra, sovпада z izpadom, umanjkanjem tega smotra celotnega procesa, pri čemer na mestu tega manka vznikne neki novi moment. Da je izstop menjalne vrednosti iz cirkulacije *dejanski*, ne pa *formalen*, naznačuje pač, da je cirkulacija po svoji vsebini nekaj drugega od same sebe, proces produkcije menjalne vrednosti.

v kapitalsko produkcijsko razmerje nanj neizvedljiva — saj tudi že od vsega začetka zaznamujeta moment notranje zunanosti (družbenoekonomske) vrednostne določitve.

Strog teoretski koncept za materialnost denarja, se pravi, določitev denarne funkcije v njeni pozitivni razsežnosti, je torej mogoče razdelati šele na osnovi analize razmerja med kapitalom in mezdnim delom. Pretres »bistva« denarja, analiza treh denarnih funkcij pa lahko k temu konceptu prispeva opozorilo, da za dojetje svojevrstnega značaja materialnosti denarja ne zadošča paradigma Heglove kritike kantovske stvari na sebi.

UPORABLJENA LITERATURA

- Marx, Karl, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, (G), v: MEGA² II. 1.1, II. 1.2, Berlin 1976, 1981;
- Marx, Karl: Kapital, Kritika politične ekonomije, 1. zvezek, (K I), Ljubljana 1961; Kapital, Kritika politične ekonomije, Časopis za kritiko znanosti 41—42, Ljubljana 1980;
- Backhaus, Hans-Georg, Zur Dialektik der Wertform, v: A. Schmidt (ed.), Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie; Gesellschaft, Beiträge zur Marxistischen Theorie, 1, 3, 11, Frankfurt/M 1974, 1975, 1978;
- Projektgruppe Entwicklung des Marxschen Systems, Das Kapital von Geld, Westberlin 1973;
- Reichelt, Helmut, Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt/M 1970;
- Rosdolsky, Roman, Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen »Kapital«, Der Rohentwurf des »Kapital« 1857—1858, Frankfurt/M 1969²;
- Schrader, Fred E., Restauration und Revolution. Die Vorarbeiten zum »Kapital« von Karl Marx in seinen Studienheften 1850—1858, Hildesheim 1980;
- Žižek Slavoj, Hegel in označevalec, Ljubljana 1980.